

**AUTORITARISME DE DRETES:
ANTECEDENTS I PERSPECTIVES DE FUTUR
*RIGHT-WING AUTHORITARIANISM:
BACKGROUND AND FUTURE PROSPECTS***

Edgardo Etchezahar,
Vicente J. Prado-Gasco***

Resum

Aquest article presenta els principals antecedents per a l'estudi psicològic de l'autoritarisme de dretes. Per a tal fi es parteix dels treballs del Grup de Berkeley (1950) sobre la personalitat autoritària, posteriorment s'introdueix el concepte de dogmatisme proposat per Rokeach (1960) i després es comenten les aportacions d'Altemeyer (1981, 2004) sobre l'autoritarisme de dretes. Després es discuteix la possibilitat de l'estudi de l'autoritarisme en el continu ideològic d'esquerres i finalment s'exposen alguns dels avanços de l'última dècada sobre la dimensionalitat del constructe (Funke 2005, Mavor, Louis & Laythe 2011, Smith & Winter 2002), que permetrà avançar en l'esclariment del conflicte entre teoria i empiria entorn del fenomen de l'autoritarisme.

Paraules clau: autoritarisme, dogmatisme, ideologia, RWA, LWA.

* Correspondència: Universitat Nacional de Buenos Aires (Argentina). Adreça electrònica: <edgardoetchezahar@psi.uba.ar>.

** Correspondència: Departament de Psicologia Social. Facultat de Psicologia. Avinguda de Blasco Ibañez, 21. 46010 - València (Espanya).

Abstract

This article presents the major psychological schools from which you have addressed the phenomenon of authoritarianism to today. To this aim, part of the work of the Group of Berkeley (1950) about the authoritarian personality, then introduces the concept proposed by Rokeach Dogmatism (1960) and then discuss the contributions of Altemeyer (1981, 2004) on the authoritarian right wing. Then, we discuss the possibility of authoritarianism in the study of left-wing ideological spectrum, and finally present some of the latest developments on the dimensionality of the construct (Funke 2005; Mavor, Louis & Laythe 2011; Smith & Winter 2002), which would further clarify the conflicting empirical theory about the phenomenon of authoritarianism.

Key words: authoritarianism, dogmatism, ideology, RWA, LWA.

Introducció

L'estudi de l'autoritarisme des d'una perspectiva psicològica té una llarga tradició en què és possible distingir tres grans línies d'investigació (Altemeyer 1996).

La primera, iniciada pel Grup de Berkeley (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Sanford 1950), es va ocupar de l'estudi de la personalitat autoritària i va elaborar el primer treball empíric a gran escala sobre l'autoritarisme. El principal objectiu d'aquella investigació era l'estudi dels individus potencialment antidemocràtics o feixistes, particularment sensibles a la propaganda política. Aquest objectiu es basava en el supòsit que les creences i actituds sociopolítiques de les persones constitueixen una constel·lació coherent que conforma una mentalitat comuna, expressada per determinades característiques patològiques de personalitat (Adorno *et al.*, 1950). Segons Duckitt (1992, 2010), la teoria de la personalitat autoritària va ser una de les respostes més influents a la pregunta que els investigadors socials de l'època es feien sobre com identificar característiques de la personalitat desviada que conformaven una estructura amb tendència al prejudici i a l'etnocentrisme. Per explicar la conformació d'aquest tipus de personalitats, el Grup de Berkeley recorria als vincles primaris, concrets en famílies els estils de criaça de les quals eren durs i punitius, reforçats al seu torn per ideologies polítiques extremes i ambients repressius o autoritaris.

Un dels desenvolupaments més rellevants del treball d'Adorno *et al.* (1950) va ser l'elaboració de l'escala F, eina que segons els autors permetia avaluar els individus potencialment feixistes. No obstant això, encara que es van dur a

terme centenars d'investigacions empíriques que van utilitzar l'escala F per a l'avaluació de l'autoritarisme des de la seua aparició (McCloskey i Chong 1985; Duckitt i Fisher 2003), no és menor el nombre de crítiques respecte al treball del Grup de Berkeley (Christie i Jahoda 1954; Duckitt, 1992, 2001, 2010).

Entre aquestes crítiques destaquen els plantejaments de Shills (1954) sobre el fracàs en l'intent de fer extensiu l'estudi de l'espectre autoritari al continu ideològic polític esquerra-dreta. Una de les principals indicacions de Shills (1954) es referia al fet que els investigadors de Berkeley no havien analitzat a fons el cas dels qui mostraven característiques feixistes en les entrevistes que es van dur a terme, però que després obtenien baixes puntuacions en l'escala F. L'autor plantejava que bona part dels trets que caracteritzen l'autoritarisme també serien presents en líders polítics de règims d'esquerres (e. g. Lenin, Stalin). En aquest sentit, les mostres de membres del Partit Comunista amb què van treballar Adorno *et al.* (1950) van obtenir baixes puntuacions en l'escala F, per la qual cosa es va concloure que aquesta escala avaluava específicament l'autoritarisme de dretes i deixava de banda la detecció del fenomen en l'altre extrem del continu ideològic polític: l'autoritarisme d'esquerres.

A partir d'aquestes crítiques sorgeix una segona línia en l'estudi de l'autoritarisme, iniciada pels treballs de Rokeach (1960). Aquest autor va desenvolupar el concepte de dogmatisme amb la finalitat d'avaluar l'autoritarisme més enllà del posicionament ideològic. Amb aquest objectiu proposa distingir dos components dels sistemes ideològics, el contingut (les creences) i l'estructura (la manera de defensar-les); per exemple, un individu pot posseir creences democràtiques, però defensar-les de manera intolerant o autoritària enfront dels qui no les comparteixen. Des d'aquesta perspectiva, els individus poden defensar postulats humanistes i igualitaris i, no obstant això, fer-ho des d'una estructura autoritària. En aquest sentit, l'autor proposa que l'estructura d'un sistema de creences s'ubica en el continu de mentalitat oberta-tancada, en què el dogmatisme és el pol corresponent a la mentalitat tancada.

Aquest corrent pareixia que havia trobat la clau per a comprendre el fenomen de l'autoritarisme en els pols extrems del continu ideològic des d'una perspectiva teòrica (Duckitt, 1992). Tanmateix, els estudis empírics realitzats amb l'escala D construïda per Rokeach van fracassar en la identificació del dogmatisme en l'extrem ideològic d'esquerres. En un estudi realitzat en el parlament italià, DiRenzo (1967) obtingué alts nivells de dogmatisme entre partidaris neo-feixistes, mentre que els polítics que es posicionaven en l'extrema esquerra traqueren les puntuacions més baixes de la mostra. Posteriorment, Knutson (1974) comunicà resultats semblants als de DiRenzo prenent com a mostra sis partits polítics nord-americans, entre els quals el Partit Comunista i el partit neonazi nord-americà Partit Nacional Socialista del Poble Blanc.

Si bé el plantejament teòric de Rokeach era consistent quant al binomi mentalitat oberta – mentalitat tancada, la seua eina d'avaluació empírica mostrava certes mancances, particularment quant a la detecció de l'autoritarisme en l'extrem ideològic d'esquerra, igual que l'escala F (Mavor, Louis i Sibley 2010).

La tercera línia d'investigació és la que proposa Altemeyer (1981, 1996, 2004), sorgida a partir de l'estudi de l'autoritarisme de dretes (en endavant RWA) i que ha esdevingut la perspectiva amb el major suport empíric i teòric actualment (vegeu Duckitt 2001).

A continuació es procedirà a descriure conceptualment la proposta d'Altemeyer, i posteriorment es passarà a presentar els avanços en l'estudi de l'autoritarisme en el continu ideològic i polític d'esquerres. Finalment, es considerarà la potencialitat de les noves aportacions per a l'esclariment del conflicte entre teoria i suport empíric entorn del fenomen (Cárdenas i Parra 2010; Funke 2005; Manganelli Rattazzi, Bobbio i Canova 2007; Mavor, Louis i Laythe 2011; Mavor, Louis i Sibley 2010; Smith i Winter 2002).

L'autoritarisme de dretes (RWA)

Segons Altemeyer (1996), es poden destacar dos aspectes que posen de manifest que els estudis sobre l'autoritarisme han avaluat només l'extrem de dretes del continu ideològic i polític:

- a) En els treballs de les tres grans línies que van estudiar el fenomen de l'autoritarisme (Adorno *et al.* 1950, Altemeyer 1981, Rokeach 1960) es va observar que els partidaris d'agrupacions polítiques amb ideologies de dretes obtenien altes puntuacions en les escales que avaluaven el fenomen esmentat (e. g. escala F, escala D i escala RWA), mentre que els partidaris de les agrupacions polítiques amb ideologies d'esquerres, no.
- b) El focus dels estudis empírics realitzats per a avaluar l'autoritarisme no se centra en quantes coses sap cada subjecte sobre la ideologia política a què s'adhereix; el que interessa indagar és fins a on podria arribar per defensar les seues idees. Hi ha evidències empíriques de sobra que els subjectes autoposicionats a la dreta del continu ideològic i polític (a diferència dels que s'ubiquen en l'extrem d'esquerres) estarien disposats a arribar fins a les últimes conseqüències (e. g. fer ús de la violència física per defensar els valors tradicionals i els bons costums). En aquest sentit, el fenomen de l'autoritarisme és pensat com un fenomen dimensional, més que no categorial, és a dir, que no es considera que un subjecte és o no és autoritari, sinó que s'avaluen diferents nivells d'autoritarisme.

Conglomerats actitudinals del RWA

L'autoritarisme de dretes es defineix a partir de la covariació de tres conglomerats actitudinals: la submissió# autoritària, l'agressió# autoritària i el convencionalisme# (Altemeyer, 1996). Amb conglomerat actitudinal# l'autor es refereix a una orientació a respondre de manera semblant enfront de determinats estímuls, considerant el RWA com una variable diferenciable en el pla individual o, dit altrament, un tret de personalitat. Cal destacar que, si bé l'autoritarisme és un fenomen que s'ha d'entendre ubicant-se en l'articulació entre allò que és psicològic i allò que és social, la proposta d'Altemeyer se centra en un nivell d'anàlisi intraindividual (Doise 1987). Aquest punt va ser criticat i reconceptualitzat per Duckitt (2001, 2010), que considera el RWA com un constructe ideològic que es pot estudiar en els diversos nivells d'anàlisi que pot abraçar la psicologia social: intraindividual, interindividual, posicional i ideològic.

Els tres conglomerats actitudinals proposats per Altemeyer (1981, 1996, 2004) expliquen, en conjunt, les principals característiques del RWA.

La submissió autoritària

La submissió autoritària té a veure amb l'acceptació general dels discursos i les accions propiciades per les autoritats percebudes com a legítimes, junt amb la disposició a complir-ne les instruccions sense necessitat de ser-hi induït (Altemeyer 1996). D'aquesta manera, les persones autoritàries consideren que el respecte i l'obediència són virtuts essencials per a l'ordre social que s'han d'adquirir en la infantesa primerenca, quan els pares són els qui tenen la responsabilitat de portar els seus fills pel #''bon camí''. Així mateix, tendeixen a creure que els qui ocupen càrrecs d'autoritat saben més bé el que és millor per als ciutadans i que el fet de qüestionar-los constitueix un dels greuges més seriosos. Les crítiques a les autoritats són desestabilitzadores, destructives, es troben motivades per objectius sinistres i ocults, sobre la base d'un fervent desig de #''causar problemes''. Finalment, les persones autoritàries consideren que les autoritats establides tenen el dret inherent de decidir què és el millor per als ciutadans, encara que això implique violar la llei (Altemeyer 1981, 1996).

Específicament, les autoritats percebudes com a legítimes pels autoritaris de dretes solen ser els pares (almenys en la infància), les forces de seguretat (e. g. policia, forces armades) i els líders polítics, militars o religiosos.

Agressió autoritària

L'agressió, en termes generals, implica un dany –o la intenció de causar-ne–, d'índole psicològica (e. g. aïllament) o bé d'índole física. Per #agressió autoritària Altemeyer (1996) entén la intenció oberta de causar dany o malestar

a un subjecte o grup, acompanyada per la creença que les autoritats percebudes com a legítimes ho consideren socialment acceptable o fins i tot necessari, o que aquest procediment afavorirà el seu manteniment.

Els autoritaris de dretes tenen una predisposició al control del comportament dels altres a través del càstig i generalment solen estar d'acord amb les penes màximes establides per la llei, com ara la pena de mort.

Els grups que usualment esdevenen objectiu de l'agressió autoritària solen ser les minories, que ells consideren desviats, perquè amenacen l'ordre social. És per això que generalment el RWA es troba associat a diferents formes del prejudici (e. g. prejudici ètnic, racial o sexista), ja que aquests permeten una catarsi de l'agressivitat impulsiva de l'autoritari. D'ací que l'agressivitat que caracteritza el prejudici pugui considerar-se autoritària, encara que això no implica que tots els tipus de prejudici estiguin associats al RWA (Duckitt, 2010).

Convencionalisme

Per adherència a les convencions socials, Altemeyer (1996) entén una acceptació i un compromís forts amb les normes tradicionals d'una societat. L'autoritari de dretes generalment creu en les «lleis de Déu» i pensa que el conflicte humà ocorre perquè les persones ignoren aquesta llei. Dins de cada religió, els autoritaris tendeixen a ser fonamentalistes, desitjosos de mantenir les creences i els ensenyaments de les formes tradicionals, es resisteixen al canvi, rebutgen que els costums socials puguin ser arbitraris i que els que tenen diferents grups puguin ser igualment vàlids. En aquest sentit, les normes es refereixen a convencions establides pel grup de pertinença, basades en una llarga tradició de costums que especifiquen com ha d'actuar la gent en general. D'aquesta manera, els autoritaris s'oposen al fet que cada individu elabore les seues pròpies creences sobre el que és normal i el que no ho és, pel tal com les autoritats ja ho han determinat. Per exemple, les actituds dels autoritaris enfront del sexe estan fortament influenciades pels principis religiosos i consideren pecat el sexe fora del matrimoni, igual que la nuesa i l'homosexualitat (la qual entenen com una perversió), i fins i tot certs actes sexuals practicats dins el matrimoni també poden ser considerats perversos. Així mateix, els autoritaris aproven l'estructura familiar clàssica i la seua conseqüent separació de rols, en la qual la dona és servicial al seu espòs, mentre que el marit és qui ha d'aportar el suport a la família. L'exigència de “decència”# i d'aparença “respectable”# val per a ambdós sexes, però en particular per a les dones: les “transgressions”# sexuals són condemnades en major grau quan les fan elles.

El que s'ha dit no implica que l'adherència a les normes tradicionals no pugui ser modificada; no obstant això, en els autoritaris el respecte pels costums és més resistent al canvi que no en els no autoritaris.

Diferències entre l'autoritarisme de dretes i els postulats del Grup de Berkeley

El model presentat per Altemeyer (1981, 1996, 2004) pot confondre's inicialment amb el teoritzat pel Grup de Berkeley, pel fet que pren la denominació dels seus conglomerats actitudinals dels tres primers teoritzats per Adorno *et al.* (1950). No obstant això, de cap manera no pot dir-se que el treball d'Altemeyer confirme el treball realitzat pel Grup de Berkeley.

Encara que el treball d'Altemeyer coincideixca en la nomenclatura dels conglomerats actitudinals (agressió autoritària, submissió autoritària i convencionalisme) amb els del Grup de Berkeley, els constructes subjacents són diferents. Per exemple, Adorno *et al.* (1950) teoritzen que «[...] un dels fenòmens que caracteritza la classe mitjana és la susceptibilitat respecte al feixisme» (pàg. 229) i defineixen el convencionalisme com «[...] l'adherència rígida als valors de la classe mitjana» (pàg. 234); per contra, Altemeyer (1996) proposa que l'autoritarisme es focalitza en la percepció individual sobre les normes aprovades pels qui es consideren autoritats, i poden ser o no normes característiques de la classe mitjana. Així mateix, l'agressió# autoritària és teoritzada pel Grup de Berkeley com «[...] l'atac a la gent que viola els valors convencionals de la classe mitjana» (Adorno *et al.* 1950, pàg. 228). Per a Altemeyer (1996), aquesta definició deixaria fora, per exemple, els participants de l'experiment de Milgram (1973) sobre l'obediència a l'autoritat. L'agressió# autoritària, segons Altemeyer, pot adreçar-se a qualsevol exogrup que difereixca en les convencions de l'endogrup.

Potser el punt de major discordança entre els postulats del Grup de Berkeley i Altemeyer és que els primers van construir el seu model sobre la personalitat autoritària a partir d'un marc teòric psicodinàmic, de manera que destacaven la infantesa primerenca com a arrel dels comportaments adults i emfatitzaven causes com ara els conflictes inconscients, els odis reprimits, l'hostilitat projectada, entre altres. L'enfocament d'Altemeyer (1996), per la seua banda, no pren en compte cap d'aquests aspectes, ja que l'autoritarisme és un fenomen psico-social après al llarg del desenvolupament ontogenètic a partir dels intercanvis simbòlics del subjecte amb l'ambient.

L'autoritarisme d'esquerres

A partir de la crítica de Shills (1954) a l'estudi d'Adorno *et al.* referida a la no-avaluació de l'autoritarisme en general, sinó el de dretes en particular, van sorgir nous enfocaments per projectar una mica de llum sobre l'estudi de l'autoritarisme d'esquerres (en endavant LWA).

Alguns autors (McCloskey i Chong 1980; Van Fel, Duriez i Kossowska 2006) van apel·lar a l'evidència intuïtiva respecte a la semblança entre dictadors de dretes i d'esquerres, argumentant que, des d'una mera observació, qualsevol pot adonar-se que l'extremisme ideològic és autoritari, siga de dretes o d'esquerres. D'altra banda, autors com Stone (1980) neguen la possibilitat d'un LWA basant-se en l'escassa evidència empírica disponible.

La investigació de major magnitud per a l'estudi del LWA va ser dirigida per Altemeyer (1996). La base teòrica en què es basà aquell treball és, en principi, semblant a la de l'autoritarisme de dretes, ja que «[...] els autoritaris de dretes [...] donen suport a les autoritats establides #a com done lloc, mentre que els autoritaris d'esquerres s'oposaran a tals autoritats, també #a com done lloc [...]» (pàg. 218).

Igual que per a l'autoritarisme de dretes, Altemeyer (1996) proposa que el LWA està compost per la covariació de tres conglomerats actitudinals: (1) la submissió autoritària (un alt grau de submissió a autoritats de partits extremistes), (2) l'agressió autoritària (agressivitat general respecte a les autoritats establides en la societat o contra els qui els donen suport) i (3) el convencionalisme (compliment de les normes de conducta esperables per part de les autoritats d'un moviment extremista). Les tres dimensions esmentades són nominalment les mateixes que posseeix el RWA i conceptualment semblants: ambdós tipus de subjectes presenten alts nivells de submissió a les autoritats, estan disposats a cometre actes d'agressió davant dels qui consideren diferents i posseeixen un alt nivell d'adhesió a les convencions que promulguen els seus líders. No obstant això, la ideologia política que sustenta cada grup és incompatible amb la contrària. En altres paraules, encara que el LWA i el RWA avaluen segons Altemeyer (2004) estructures psicològiques subjacents semblants, hi ha grans diferències quant al contingut ideològic que en fonamenten les accions.

Amb la finalitat de demostrar l'existència d'aquestes estructures subjacents, Altemeyer (1996) construeix l'escala LWA i la posa a prova en estudiants universitaris canadencs (més de mil vuit-cents), així com entre candidats de partits polítics. Els resultats que comunica l'autor són contundents: no va poder identificar ni un sol subjecte que poguera ser classificat com a autoritari d'esquerres. Això va portar a l'autor a considerar el LWA com «[...] el monstre del llac Ness de la psicologia política» (pàg. 212).

En suma, alguns autors van donar per descomptada l'existència de l'autoritarisme d'esquerres, mentre que altres van concloure que és un mite, la qual cosa va portar a un intens debat entre els estudiosos del fenomen (Christie 1956; Eysenck 1954, 1981; McCloskey i Chong 1985; Ray 1983; Rokeach i Hanley 1956; Stone 1980; Stone i Smith 1993; Van Fel, Duriez i Kossowska 2006).

Autors com Stone i Smith (1993), en resposta als postulats de McCloskey i Chong (1985), assenyalen que el debat moltes vegades es veu empobrit pel

fet que molts teòrics de la matèria a penes disposaven de dades empíriques per a sostenir una posició: «[...] basaven els seus casos en evidència intuïtiva [...] relativa a les aparents similituds entre els règims d'extrema esquerra i els d'extrema dreta, més que no en una revisió sistemàtica de les dades empíriques sobre la personalitat i la ideologia» (pàg. 154).

La veritat és que fins al moment no s'ha trobat evidència empírica que demostre l'existència de l'autoritarisme en el continu ideològic i polític d'esquerres.

Nous horitzons per a l'estudi de l'autoritarisme

En l'actualitat, per a l'estudi de l'autoritarisme de dretes s'ha obert una nova línia d'investigació, de la qual Funke (2005, vegeu també Smith i Winter 2002) és un dels precursors. L'autor presenta una forta contradicció sobre la direccionalitat de l'autoritarisme de dretes d'Altemeyer, i basa la seua crítica en la diferència entre teoria i evidència empírica que proposa l'autor de la RWA. Funke (2005) assenyala que, si bé l'autoritarisme de dretes es defineix com la covariació de tres conglomerats actitudinals, l'escala RWA és unidimensional, la qual cosa presenta una contradicció entre la teoria i el suport empíric.

Amb la finalitat de salvar aquest problema, diferents autors que estudien l'autoritarisme han proposat que alguns reactius de l'escala RWA es podrien referir específicament a una dimensió en particular i no a d'altres (Smith i Winter 2002; Manganelli, Rattazzi, Bobbio i Canova 2007; Cárdenas i Parra 2010; Mavor, Louis i Laythe 2011). No obstant això, coincidim amb la postura de Funke (2005) en el fet que els reactius de l'escala original d'Altemeyer, com les seues diferents adaptacions als diversos contextos, es refereixen almenys a dos dels conglomerats actitudinals teoritzats per Altemeyer (1996). La redacció d'ítems que diferenciarien els tres constructes permetria llavors distingir l'aportació de cada dimensió en el constructe total. En aquest sentit, Van Fel, Duriez i Kossowska (2006) observen que una de les principals causes que podrien donar compte del fracàs de l'escala LWA com a possible predictor de l'autoritarisme d'esquerres seria l'avaluació del convencionalisme. Segons els autors, es pot esperar que el convencionalisme en el continu ideològic polític d'esquerres siga diferent del de dretes. Mentre que aquest últim té a veure amb un sistema de creences que s'oposa essencialment a les ideologies que promouen el canvi social, en l'extrem d'esquerres això serà radicalment al contrari, ja que el que hi és convencional és oposar-se als qui són considerats autoritats instituïdes. No és gens estrany, llavors, que la psicologia política haja passat per alt el convencionalisme en estudiar l'extremisme d'esquerres (Van Fel, Duriez i Kossowska 2006). Al contrari, l'agressió i la submissió autoritària han sigut àmpliament

discutides en els treballs anteriors a l'estudi sobre la LWA d'Altemeyer. Per exemple, Eysenck (1981) es refereix als extremistes d'esquerra en termes de la seua opressió "despietada" de tots els qui s'oposen a ells i en termes de la seua obediència a la disciplina del partit (és a dir, en termes d'agressió i submissió). D'acord amb Altemeyer (1996), «[...] en cas d'arribar al poder els seus moviments en el llampec d'una revolució, la seua presentació a la societat com una nova autoritat es troba en la mateixa direcció que l'autoritarisme de dretes» (pàg. 218).

Teòricament sembla plausible l'existència de l'autoritarisme en ambdós pols del continu ideologicopolític; no obstant això, el repte i, per tant, el nord que cal seguir és la construcció d'eines capaces d'identificar l'autoritarisme en els dos pols extrems.

Referències

- Bliese, P. D. i Jex, S. M. (2002). Incorporating a multilevel perspective into occupational stress research: Theoretical, methodological, and practical implications. *Journal of Occupational Health Psychology, 7*, 265-276.
- Chiu, R. K. i Kosinski, F. A. Jr (1995). Chinese cultural collectivism and work-related stress: Implications for employment counselors. *Journal of Employment Counseling, 32*, 98-110.
- Cooper, C. L., Liukkonen, P. i Cartwright, S. (1996). *Stress prevention in the work place. Assessing the costs and benefits to organizations*. Dublin, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Folkman, S. i Moskowitz, J. T. (2000). Stress, positive emotion, and coping. *Current Directions in Psychological Science, 9*, 115-118.
- Fredrickson, B. L. i Losada, M. F. (2005). Positive affect and the complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist, 60*, 678-686.
- Gelfand, M. J., Nishii, L. H. i Raver, J. L. (2006). On the nature and importance of cultural tightness-looseness. *Journal of Applied Psychology, 91*, 1225-1244.
- Glazer, S. i Beehr, T. A. (2002). Similarities and differences in human values between nurses in four countries. *International Journal of Cross-Cultural Management, 2*, 185-202.
- Glazer, S., Stetz, T. A. i Izso, L. (2004). Effects of personality on subjective job stress: A cultural analysis. *Personality and Individual Differences, 37*, 645-658.
- Goetzl, R. Z., Anderson, D. R. i Whitmer, R.W. (1998). The relationship between modifiable health risks and health care expenditures: an analysis

- of the multiemployer HERO health risk and cost database. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 40, 843-854.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: software of the mind*. Londres: McGraw-Hill.
- Keyes, C. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 43(2), 207-222.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*, New York: Springer.
- Nelson, D. L. i Simmons, B. L. (2003). Health psychology and work stress: A more positive approach. En J. Campbell i L. E. Tetrick (Eds.), *Handbook of Occupational Health Psychology* (pp. 97-119). Washington DC: American Psychological Association.
- Peiró, J. M. (2007). Stress and coping at work: new research trends and their implications for practice. En K. Naswall, J. Hellgren i M. Sverke (Eds.), *The Individual in the Changing Working Life* (pp. 284-310). Cambridge: Frontmatter.
- Rodríguez, I. (1998). *Estrés laboral y bienestar psicológico en jóvenes trabajadores: Una revisión del modelo demandas-control en función del género*. [Work stress and psychological well-being in young workers: a revision of the demands-control model in function of gender]. Unpublished thesis. University of Valencia, Spain.
- Seligman, M. E. i Csikszentmihalyi M. (2000). Positive Psychology: An Introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Semmer, N., von Cranach, M., Doise, W. i Mugny, G. (1992). One man's meat, another man's poison? Stressors and their cultural background. Social representations and the social bases of knowledge. *Swiss monographs in psychology*, 1, 153-158.
- Siegel, K. i Schrimshaw, E. W. (2000). Perceiving benefits in adversity: stress-related growth in women living with HIV/AIDS. *Social Science & Medicine*, 51, 1543-1554.
- Siu, O. L. (2003). Job stress and job performance among employees in Hong Kong: The role of Chinese work values and organizational commitment. *International Journal of Psychology*, 38, 337-347.
- Triandis, H. i Suh, E. M. (2002). Cultural influences on personality. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 133-160.
- Xie, J. L. (1996). Karasek's model in the People's Republic of China: Effects of job demands, control, and individual differences. *Academy of Management Journal*, 39, 1594-1618.